

Mediterrán Világ

Társadalomtudományi folyóirat

45–46.

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
2018

Főszerkesztő
Szilágyi István

Felelős szerkesztő
Garaczi Imre

Szerkesztő bizottság

Fischer Ferenc, Carlos Flores Juberias (Valencia), Kalmár Zoltán (elnök),
Luís Filipe Castro Mendez (Lisszabon), Rostoványi Zsolt,
Manuel Alcantára Sáez (Salamanca), Szilágyi Ágnes Judit

Felelős kiadó
Garaczi Imre

ISSN 1787-7350

A szerkesztőség postacíme
Mediterrán Világ Szerkesztősége
8200 Veszprém, Egyetem u. 10.

E-mail
garaczi.imre@gmail.com

A kéziratokat független, anonim bírálók lektorálják.
Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Folyóiratunk MTA besorolása:
II. FTO / Történettudományi Bizottság: A
IXGJO / Politikatudományi Bizottság: B

Nyomdai munka
OOK-Press Nyomda, Veszprém

Ferwagner Péter Ákos

A kurd autonómia kérdése az első világháború után (1918–1922)

Az első világháború befejeződése után a Nyugat a független Örményország mellett az autonóm Kurdisztán tervét is megfogalmazta, hiszen a nemzeti önrendelkezés elvének előtérbe kerülése, a mandátumterületek létrehozása és a nemzetközi környezet (ti. a nagyhatalmak helyi szövetségeseiket, klienseket kerestek) kedvezett e törekvésnek. Mégsem vált valóra az önálló kurd állam, s a kiváló alkalom elszalasztásáért a kurd nacionalisták a 20. század folyamán nagy előszeretettel okolták az európai hatalmakat, a be nem tartott ígéreteiket. Az okok persze összetettebbek. Számba kell venni az eltérő nyugati érdekeket, Musztafa Kemál török nacionalista mozgalmának győzelmét, a kurdok végtelen megosztottságát, továbbá a történelmi örökséget is (részvétel az örmények elleni atrocitásokban, törzsi és vallási elkülönülés a kurd társadalmon belül).

A független Kurdisztán megvalósítása az első világháború végén még esetlegesebbnek tűnt, mint az örmény államé. Eleve hatalmas nehézséget jelentett annak meghatározása, hogy egyáltalán kik tekinthetők kurdnak, azaz mi az identitásuk alapja. Korábban az oszmánok ezzel nem is foglalkoztak, hiszen az általánosan alkalmazott *millet*-rendszer vallási alapon differenciált, márpedig a kurdok túlnyomórészt szunnita muszlimok (s így természetesen elégedettek voltak avval, hogy iszlám államban élhetnek).¹ Sokkal fontosabb volt a törzsi hovatartozás, így a 20. század előtt etnikai alapú identitás nem is létezhetett. Létezett ellenben a törzsi megosztottság; nem volt egységes irányítás, még kevésbé minden törzs által elfogadott, intézményesült közös képviselő.² Maguk a kurdok az identitásukat sokáig a sajátos hagyományaikban, irodalmukban és az iráni eredetű indoeurópai nyelvükben találták meg, melynek két legelterjedtebb nyelvjárása a kurmandzsi és a szoráni.³

A „kurdok országát” (*Bilád al-Akrad*) arab földrajztudósok a 11–12. századi térképeiken említették először, maga a *Kurdisztán* szó pedig elsőként 14. századi perzsa forrásokban bukkant föl. A kurdokat a középkorban harcias népségként tartották számon, mely pásztorkodással és katonáskodással foglalkozott különböző uralkodók szolgálatában. Leghíresebb képviselőjük az 1137-ben született Szaladin volt, aki a keresztesek legyőzése (1187) után Egyiptomban és Szíriában dinasztiaát hozott létre (Ajjúbidák). A 13. században a mamelukok ugyan valamelyest marginalizálták a kurdokat, arisztokratikus, ilyen-olyan fokú autonómiát élvező közösségeiket azonban évszázadokon keresztül fenntartották.

A 16. századtól kezdve az oszmánok ugyan keményen levertek minden, az uralmuk ellen irányuló kurd lázadást, de eszük ágában sem volt a kurdokat mint „etnikai” csoportot felszámolni, hiszen nem is így tartották őket számon. A 19. században a birodalom központosítására törekvő szultánok a kurdok addigi önállóságát korlátozták, minek következtében az ez ellen tiltakozó előkelőik emigrációba kényszerültek. A tekintélyes sejkek távozása azonban a századfordulón kaotikus viszonyokhoz vezetett, ezért a Porta úgy döntött, a hűségükért cserébe segíti a kurd törzsközösségek fejlődését. II. Abdul-Hamid szultán ezért is szervezte meg a *Hamidijét*, azt a csúcsidőszakában 60 ezer fegyveresből álló könnyűlovas egységet, mely különböző előjogokért cserébe (adómentesség, jogi immunitás) megvédte az államot annak külső és belső ellenségeitől (orosz fenyegetés, örmény nacionalisták).⁴ Ezáltal a legelőkelőbb családok számára lehetővé vált, hogy közelebb kerüljenek a hatalomhoz. Egyes értelmiségiek az oszmán közigazgatás és bürokrácia részévé váltak, s eltávolodtak hegyvidéki gyökereiktől. Olyannyira, hogy jóllehet felmerült körükben a kurd autonómia gondolata, de ez nem befolyásolta a ragaszkodásukat az oszmán államhoz és társadalomhoz.

17., sőt 16. századi elődök után a kurd nacionalizmus meghatározó „keresztapja” Háddzsi Kadiri Koji költő (1817–1897) volt, aki összefogásra és *független állam* megteremtésére szólította föl a kurdokat. A tömegek mozgósításában nagy szerepet szánt a kurd nyelvnek, irodalomnak és sajtónak.⁵ Így nem olyan meglepő, hogy az első kurd értelmiségi kör az 1898-ban, Koji halála után egy évvel alapított *Kurdisztán* című lap körül formálódott. Ezt a kétnyelvű (kurd–oszmán) újságot a tekintélyes Mikdad Midhat Bedirhan adta ki Kairóban, támogatta az ifjútörök ellenzéket, támadta a szultán despotizmusát és szorgalmazta a kurdok modernizáció által megkövetelt ébredését.⁶ Az 1908-as ifjútörök forradalom után néhány kurd előkelő megalapította a Kölcsönös Segítség és Haladás Kurd Bizottságát, melynek mérsékelt céljai voltak: támogatni az alkotmányos mozgalmat, elősegíteni az isztambuli kurdok oktatását, jó kapcsolatokat kiépíteni a birodalom többi nemzetiségével, s mindezt megtenni az oszmán állam megmentéséért. Ez a mérsékelt hozzáállás talán annak is következménye lehetett, hogy a korai kurd nacionalista vezetők szinte mindegyike privilegizált társadalmi helyzetben volt, az előkelő osztályokhoz tartozott, nem ritkán részét képezte az oszmán politikai elitnek is. A Bedirhánok közül például többen pasa címet viseltek, melyet csak az adminisztráció csúcsán álló hivatalnokok kaphattak meg. Ügyészek, bírák, vezető közigazgatási tisztségviselők, a hadseregben főtisztok voltak, vagyis az oszmán állam fizette őket.⁷ A nemzetiségek előkelőinek integrálása az oszmán bürokráciába, s ezáltal az érdekeik hozzákapcsolása az államérdekhez a perifériákon élők ellenőrzése érdekében az oszmán stratégia szerves részét képezte, ami az első világháború végéig többé-kevésbé jól is működött.

Nem véletlen, hogy a világháború alatt a kurd értelmiségiek, előkelők, törzsi és vallási vezetők hűek maradtak a kalifátus intézménye által garantált oszmán egység ideájához, hiszen a muszlimoknak követniük kellett az iszlámot, s lojálisnak maradni annak politikai megtestesüléséhez, az Oszmán Birodalomhoz, illetve annak uralkodó

dinasztiájához. Ez elsősorban vallási okokkal magyarázható, ugyanis a többségben szunnita kurdok mégiscsak a „domináns közösséghez” (*milleti hakime*) tartoz ugyanúgy, mint a törökök és az arabok legnagyobb része. A 19. században nem gadták pozitívan a keresztények és zsidók egyenjogúsítását eredményező *Tanzim* reformokat, a vallási és etnikai kisebbségek érdekében történő nagyhatalmi beavkozásokat pedig még kevésbé. A kapcsolat Kelet-Anatóliában a kurdok és az örmények között egyre romlott, ami a földbirtokviszonyok terén is megmutatkozott: kurd városi előkelők és törzsi arisztokrácia egyre nagyobb mértékben tulajdonított el az örmény parasztok és kisbirtokosok földjeit. Sőt igyekeztek véglegesen megdani a problémát, s 1895 őszén a Hamidije aktív szerepet játszott az örmények elleni pogromokban.⁸

A kurd elit a pániszlám összefogás jegyében támogatta az oszmán hatóságokat, ami 1915-ben hozzájárult az örményekkel szemben a kitelepítésük során elkövetett szörnyű atrocitásokhoz. Ebben nem csupán a vallási ellentét, hanem sokkal inkább már említett földkérdés játszott közre, csakhogy a körülmények 1895-höz képest lentősen különböztek. Az első világháború és az oszmánok oroszoktól elszenvedett szarikamisi veresége (1914. december–1915. január) során a hadseregbe besorozott több ezer kurd katona vesztette életét, ezenkívül a nélkülözés és az éhínség még jobban sújtotta a kurd vidékeket. Ilyen helyzetben értő fogadtatásra talált a kurd körében az az ifjútörök propaganda, amely a katasztrófát az örmények árulásai tulajdonította. Az atrocitásokban mind a városokban, mind vidéken a kurdok tevékeny részt vállaltak, de a részvétel pontos nagyságát rendkívül nehéz megállapítani: hiszen ismertek olyan esetek is, amikor bizonyos kurd közösségek védelmük alá vették az üldözött örményeket és szolidaritást vállaltak velük. Ettől függetlenül a nép együttélésének a birodalom keleti tartományjaiban vége szakadt.

A kurd vezetők magatartását azonban az ifjútörökök pártja, az Egység és Hala török nacionalizmusának erősödése is befolyásolta, mégpedig pontosan úgy, ahogy az arabok, albánok stb. esetében is történt. 1912-ben létrehozták a *Hevî* („remény”), amelyet az első centralizált és strukturált kurd szervezetnek tekinthetünk. Rövid idő alatt kétszáz tagot sikerült toborozni, ráadásul létrejött nyomán gombamód szaporodtak a különféle, általában kulturális célokat maguk elé tűző kurd társaságok. egyikük például kurd gyerekek számára szeretett volna elemi iskolát létrehozni Iztambulban, ami 1910-ben sikerült is, de csak rövid időre: az iskolát már a következő évben bezárták. Egy másik kurd nők helyzetén szeretett volna javítani.⁹ Az ifjútörökök mintájára mindenesetre a Hevî vezetői arra törekedtek, hogy a kurd népet a haladéktalanul a civilizálódás felé tereljék. Függetlenségi követelésekről még szó sem volt kurd kérdésre a birodalmon belüli konföderációs megoldást javasolták. A Hevî ugyancsak képesnek bizonyult arra, hogy bázist építsen ki bizonyos kelet-anatóliai városi körzetekben, például Dijárbekirben vagy Erzurumban, ígéretes tevékenysége azonban megszakadt, mikor az 1914. őszi mozgósításkor a vezetőit besorozták.

A világháború alatt a kurd nemzeti mozgalomnak csak szórványos felvillanásait lehetett tapasztalni. Úgy tűnik, egyes törzsi vezetők megpróbáltak 1916-tól kapcsolatot teremteni az oroszokkal, s rávenni őket a kurd ügy támogatására. Petrográdnak azonban láthatólag nem volt világosan meghatározott kurd politikája, az egész kurd kérdés összekeveredett az örmény függetlenség problematikájával. Az egykori urmai orosz konzul beszámol arról, hogy 1917 végén üzenetet kapott egy kurd törzsi vezetőtől, aki a Kurdisztán Felszabadítása nevű társaság nevében a közreműködését kérte az orosz katonai parancsnokokkal való kapcsolat felvételéhez. Ennek célja közös fellépés lett volna az oszmánok ellen Kurdisztán felszabadítása érdekében. Ugyanez a volt diplomata azt is megjegyzi, hogy a törökök a világháború alatt tömegesen deportálták a kurdokat is, nemcsak a görögöket és az örményeket. Szerinte ezeket a deportálásokat az orosz hadsereg diadalmas előrenyomulása és az oszmán csapatok visszavonulása során a területek evakuálásaként állították be, a cél azonban a török falvakba széttelepített kurdok asszimilálása és a törzsi vezetőiktől való elszakításuk volt. Állítólagosan 700 ezer főre (!) terjedt ki ez az intézkedés, a halálos áldozatok száma magas lehetett. A szerző megjegyzi, a túlélők később visszatértek egykori lakóhelyükre.¹⁰

Az 1918. október 30-i mudroszi fegyverszünetig kellett várni a kurd politikai tevékenység újjáéledésére, amelynek központja immár Isztambul volt. 1918 decemberében – egyértelműen nacionalista felhanggal, első igazi nacionalista szervezetként – megalakult Kurdisztán Felemelésének Bizottsága. Olyan értelmiségiek hozták létre, akik a korábbi titkos társaságokban is szerepet vállaltak, programjukban azonban most már a wilsoni önrendelkezés elvére támaszkodtak. A bizottság kétnyelvű lapja, a *Jin* („élet”) a modern kurd nacionalizmus megformálásában mulhatatlan érdemeket szerzett.¹¹ Úgy tűnt, a saját állam létrehozása, vagy legalább az autonómia megkaparintása karnyújtásnyira van, de ehhez sürgősen választ kellett találni arra a kérdésre, hogy ki tekinthető egyáltalán kurdnak. Mekkora a pontos számuk? Mi határozza meg a kurd identitást? És főképpen: hol húzódnak Kurdisztán határai?

A kurd terület körülhatárolása azonnali problémákat okozott. Eredetileg a „kurd vidék” a perzsi Zagrosz-hegység nyugati nyúlványaitól egészen a Toros-hegységig húzódott, de északra és délre egyaránt kiterjeszkedett. 1918–1919 fordulóján a kurdok lakta területek oszmán uralom alatt maradtak, miközben az antant a birodalom nyugati és közel-keleti tartományait megszállása alá vonta. Nehézséget jelentett, hogy a kurdok semmilyen külső támogatóra sem számíthattak, nem úgy, mint például az arabiai Hásimiták, az örmények vagy a görögök. Nagy-Britannia a kurdok hegyvidéki területeiből *a priori* kizárta Moszul tartományt, miközben a kurd és örmény nacionalisták éppen azokat a „történelmi területeket” követelték, melyek nagymértékben fedték egymást. A legfőképpen Mezopotámia, Délkelet-Anatólia és Perzsia területén élő kurdok döntő többségükben paraszti sorban éltek, a nyugatiakhoz pedig sem vallási, sem kulturális, sem kereskedelmi kapcsolatok nem kötötték őket. A kurd kisebbség éppen ezért különbözött az Oszmán Birodalom más etnikai csoportjaitól, amelyek a nyugati

nagyhatalmakhoz fordultak védelemért, s emiatt a török hatóságok üldöztetésének szélye fenyegette őket. A kurd elit egy része mégis azt várta a párizsi békekonferenciától, hogy közelebb hozza az áhított célt, az önálló Kurdisztán létrehozását. A félrelátó életmódot folytató kurd törzsek a térség hegyvidékeinek csúcsait és völgyeit barangolva akadálytalanul mozogtak egyik országból a másikba, a meglévő határokat nem véve tudomást. Semmiféle külső fennhatóságot sem ismertek el maguk felett, mint ahogy ellenálltak minden adóztatási kísérletnek is.

1916-ban a hírhedt Sykes–Picot-szerződés a kurd területek felosztását is jelelte, hiszen Északkelet-Anatólia orosz, Délkelet-Anatólia francia, Moszul tartomány pedig részben francia, részben brit uralom alá került volna.¹² A bolsevik háborúból való kiugrása és Wilson önrendelkezést ígérő 14 pontja azonban felbotta az előzetes elképzeléseket. Hiába fogadták a wilsoni elveket kedvezően a kurdok, az amerikai elnök javaslatai éles ellentétben álltak a térségbeli francia és brit geopolitikai érdekekkel. Kurdisztán keleti részének a problematikája például a kőolajkérdés formájában merült föl. Azóta, hogy a mudroszi fegyverszünet aláírása után sietve elfoglalta Moszult (s ezzel voltaképpen nyílt agressziót követelt a Nagy-Britannia nem győzte kinyilvánítani azon elhatározását, hogy ezt a kőolajboga gazdag volt oszmán vilajetet hozzácsatolja az általa már ellenőrzés alatt tartott Mezopotámiához. David Lloyd George brit miniszterelnök ezért szeretett volna 1916 elején ütközőzónát létesíteni Moszul és a török területek között.¹³ A kőolaj-kitermelés persze még nem kezdődött el, s habár a lelőhelyek jelenlétével tisztában voltak azok potenciáljáról még mit sem sejtettek. Az Oszmán Birodalomtól a háború előtt kapott régi koncessziójára hivatkozva a térségben a Turkish Petroleum Company (TPC), a Török Olajtársaság érvényesítette a jogait, ennek azonban sem a tartalmát sem a földrajzi határait nem pontosították. A Standard Oil of New Jersey, mely szintén kapott koncessziót az oszmánoktól a szíriai–palesztinai térségben, az amerikai kormány segítségével ugyancsak próbált megtelepedni Kurdisztánban. A cég elküldte képviselőjét a párizsi békekonferencia amerikai delegációjába, amikor pedig 1919 szeptemberében két geológusát az iraki brit hatóságok letartóztatták és kiutasították az országból, elérte, hogy a washingtoni külügyminisztérium ez ellen hivatalosan tiltakozást nyújtson be. Az amerikai kormány még határozottabban tiltakozott: 1920 áprilisában San Remóban tető alá hozott francia–angol olajszerződés elveiben rögzítették a közel-keleti kőolaj feletti európai monopóliumot.¹⁴ Washington követelte a „nyitott kapuk elvének” alkalmazását, mely mindenkinek egyenlő jogokat biztosított volna, de nemigen tudott semmit sem felhozni Lord Curzon brit külügyminiszter arra megjegyzésére, hogy pillanatnyilag az Egyesült Államok tartózkodásában a kőolaj világkitermelésének 80%-át, miközben Nagy-Britanniának csupán 4,5% jut (a britek az olajszükségletük negyötödét a világháború előtt és alatt az USA-tól szerezték be¹⁵). S mégis az angol kormány fog nyomást gyakorolni 1922-ben az olajtársaságokra annak érdekében, hogy tegyék lehetővé a Standard Oil beemelését a TPC-be, mely hamarosan Iraki Olajtársasággá (IPC) alakult át.¹⁶

A Kurdisztán megszerzésére irányuló szándék ugyan egyhangú volt a brit vezető körökben, arról azonban már megoszlottak a vélemények, hogy pontosan milyen jogállást kellene neki biztosítani. Legyen brit védelem alatt álló független állam? Vagy a bagdadi kormánynak alárendelt iraki tartomány? Netalán az angol főbiztos ideiglenes fennhatósága alá tartozó autonóm régió? Valójában Nagy-Britannia Szuleimánija környékén, az etnikailag leginkább homogén térségben már elismerte egy kurd autonóm *szandzsák* létét Mahmud Berzindzsi sejk irányítása alatt, aki 1919-ben és 1922-ben két ízben is felázadt London protektorátusa ellen.¹⁷ Franciaország, mely rendkívül súlyos katonai nehézségekkel nézett szembe a nyugatabbra fekvő Kilikiában, emellett pedig törekedett a brit terjeszkedés ellensúlyozására, végül szintén hozzájárult a kurd állam létrehozásához azon a területen, amelyet a Sykes–Picot-szerződés a franciáknak juttatott.

1921 után a régióra vonatkozó kemalista igény még tovább bonyolította a játszmát, már csak azért is, mert Nagy-Britannia megpróbálta kitolni észak felé a 88 ezer km²-es, 800 ezer lakosú régi moszuli vilajet határait, hogy oda telepíthessen az első világháború elején az orosz hadsereg pártjára állt 35 ezer keresztény, asszír és nesztoriánus menekültet, akik 1915-ben hagyták el Törökországot, mivel el akarták kerülni az örmények sorsát. A hontalanok közül sokan a britek szolgálatába álltak, akár a hadseregbe is elszegődtek.¹⁸

A legkomolyabb akadályt a párizsi békekonferencián kétségkívül a tárgyalópartnerek kiválasztása jelentette. Miután az antant elfoglalta Konstantinápolyt, 1918 novemberében Kurdisztán Felemelésének Bizottsága felvette a kapcsolatot a franciákkal és a britekkel, hogy szorgalmazza a „kurd nemzet” érdekeinek érvényesítését. Szándékai azonban nem voltak teljesen világosak, mivel a függetlenség kérdése heves vitákat váltott ki magán a szervezeten belül is. A függetlenség hívei Emin Ali Bedirhan körül tömörültek, míg Szajjid Abdel-Káder sejk és követői az új török államon belül autonómiával is megelégedtek volna. Azzal érveltek, hogy erősek a vallási kötelékek a kurdok és a törökök között, amit a kalifátus intézménye jelképez. Kategorikusan elvetették a párizsi béketárgyalásokon felvetett örmény függetlenséget is.¹⁹

Sir Percy Cox mezopotámiai brit főtisztviselő már 1918 júniusában találkozott Marseille-ben Saríf tábornokkal, a Porta volt stockholmi követével, aki a bizottság képviselőjeként a párizsi békekonferencián egy olyan kurd küldöttségnek az elnöke lesz majd, melyet erősen befolyásoltak a nyugaton élő értelmiségi menekültek. Saríf emlékiratokat küldött a békekonferencia résztvevőinek, melyekben az Oszmán Birodalom háborúba való belépéséért az akkor uralmon lévő klikkre hárította a felelősséget, az általa javasolt független Kurdisztán pedig magában foglalta volna Dijárbekirt, Harputot, Bitliszt, Moszult és Urfát. Azt állította, ha egyszer az arabok és az örmények ígéretet kaptak az önállóságra, akkor azt nem lehet megtagadni a kurdoktól sem.²⁰ 1919 folyamán megállapodott az örmény küldöttséget vezető Bógósz Núbár pasával a független Örményország és Kurdisztán létrehozásáról, ami azért volt meglepő, mert korábban az örmények és a kurdok egyaránt Kelet-Anatólia

egészére vonatkozó igényekkel álltak elő. Az európaiak nyomására azonban elfogadták a kompromisszumot, Sarif pedig a maga részéről abban reménykedett, hogy az örmények javára történő területi „veszteségbe” való beleegyezésért cserébe az örménybarát nyugati kormányok magukévá fogják tenni a kurd állam létrehozásának elvét. Ezt a kurd–örmény megállapodást az oszmánokkal kötött 1920. augusztusi sèvres-i békeszerződésbe is belefoglalták (62., 64. cikkely),²¹ s ezzel a kurd kérdés végérvényesen internacionalizálódott.

A Sarrailh-ral való egyezkedés az antant részéről a számtalan törzsi vezető figyelmét kívül hagyását jelentette, akiket belső rivalizálás osztott meg. De nem vették figyelembe azt a tényt sem, hogy a muszlim testvériségre hivatkozva számos kurd az ellenük ellenállási mozgalmak mellett sorakozott föl, melyek 1918–1919-ben szerveződtek az oszmán kapituláció elutasítása és az európai nagyhatalmak felosztási terveinek elvetése érdekében. Ezek a kurdok ellenezték a sèvres-i békét, a területi rendelkezéseket és az önálló örmény államiságot. Számos kurd főnök amiatt aggódott, hogy az örmények elleni atrocitásokban való részvétel vádjával egyre több oszmán politikust és főhivatalnokot citáltak bíróság elé, s nem lehetett tudni, mikor kerül rájuk a sor. Emellett a független örmény állam létrehozása egyenlőnek tűnt az azokkal, hogy hiánytalanul vissza kell majd adni az 1895 óta tőlük elkobzott földeket. Ez inkább szembeszegültek a békeszerződéssel, lemondtak a kurd államról, minthogy elfogadják a Sèvres által előírt irányított Független Örményország létrehozását. Egy nagyobb számban kapcsolódtak be Kilikiában a francia csapatok és örmény miliciák elleni kemalista hadjáratba. 1919 júliusában a brit főbiztos, Calthorpe tengernagy joggal nyugtalankodott Lord Curzonnak, hogy „független és minden bizonnyal teljesen fanatikus és Európa-ellenes kormány jön létre Kis-Ázsiában, mely el fog vetni Konstantinápoly fennhatóságát és a szultán szuverenitását”.²² Az alapvetően mendesetre – amint arra egy brit minisztériumi tisztviselő rámutatott – az lett, hogy a kurdok ne kerüljenek arab uralom alá.²³ De török uralom alá se, sőt – ha a törökök Irakot fenyegetnék – a kurdok felhasználhatók lehetnének ellenük.²⁴

Hiába azonban a londoni törekvések, 1920–1921 fordulóján az események nem az antant akarata szerint alakultak. 1921 márciusában a brit uralom alatt álló keleti területek rendezésével foglalkozó kairói értekezleten Winston Churchill gyarmatiügyi miniszter meg is állapította, hogy a sèvres-i békeszerződés ellen Kurdisztán déli része még mindig nem került a mezopotámiai ideiglenes angol kormányzat ellenőrzése alá, erről a problémáról pedig a bagdadi főmegbízott a kurd törzsi vezetőkkel szeretne megállapodni. A kairói konferencia résztvevői megértették, hogy az etnikailag tisztán kurd törzsi területek arab kormánynak való alávetését ellenállást fog kiváltani a kurdokból. Ezért azt indítványozták, hogy tartsák fenn jelenlegi állapotokat mindaddig, amíg a „kurd államok reprezentatív testülete” Irakhoz való csatlakozás mellett nem dönt. Ez azért is volna kielégítő megoldás gondolták –, mert egyfelől lehetővé tenné a térségbeli brit katonai erő csökkentését, s ezáltal a terhek enyhítését, másfelől elébe lehetne menni a Kurdisztánra vonatkozó

mindennemű török igénynek.²⁵ Csakhogy Musztafa Kemál katonai sikerei semmissé tették a sèvres-i határozatokat (beleértve a kurd autonómiát), napirendre került azok revíziója. Az 1920-as évek közepére a kurd autonómia ügye háttérbe szorult, ugyanis Törökországban és Irakban egyaránt a többségi, „államalkotó” etnikumok *egységes* nemzetállam megteremtésére törekedtek. A francia mandátummá váló Szíriában sem ismerték el őket kisebbségnek, Perzsiában pedig – melyet nem is érintett a sèvres-i békeszerződés – török mintára a kurdok asszimilálását tűzték ki célul.

Jegyzetek

¹ Az Oszmán Birodalomban a millet-rendszer keretei között a nem muszlim közösségek széles adminisztratív, jogi és kulturális autonómiát élveztek, a saját vallási vezetőik, hatóságai alá voltak rendelve. A görögök, szlávok, örmények, zsidók, keresztény arabok jóformán önmagukat kormányozták, miközben adót fizettek. A török *millet* szó a valószínűleg arámi eredetű arab *milla* szóból származik, amely a *Korán*ban „vallás” jelentésben fordul elő. Később egyre inkább „vallási közösséget” jelentett, az Oszmán Birodalomban pedig olyan szervezett és törvényesen elismert vallási közösségekre alkalmazták, mint a görögkeletiek, az örmény katolikusok, a zsidók stb. Magától értetődik, hogy a szónak semmilyen etnikai vagy nemzeti tartalma sem lehetett, kizárólag vallási.

² Vidák Rózsa: Változó identitások: kurdok a török nemzetállamban. *Külgügyi Szemle*, 6. évf., 4. sz. (2007. tél) 43–71.

³ Hussain Shorsh: A kurdok eredete, nyelve, vallása. *Valóság*, 47. évf. (2004), 7. sz. 33–51.

⁴ Janet Klein: *The Margins of Empire. Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*. Stanford University Press, Stanford, 2011. 2. feje.

⁵ Sherko Kirmanj: Kurdish Integration in Iraq: the Paradoxes of Nation Formation and Nation Building. In: Ofra Bengio (szerk.): *Kurdish Awakening. Nation Building in a Fragmented Homeland*. University of Texas Press, Austin, 2014. 83–98.

⁶ Janet Klein: Journalism Beyond Borders. The Bedirxhans and the First Kurdish Gazette, 1898–1902. In: Gareth Stansfield – Mohammed Shareef (szerk.): *The Kurdish Question Revisited*. Oxford University Press, Oxford, 2017. 173–186.

⁷ Hakan Özüglü: *Kurdish Notables and the Ottoman State. Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*. State University of New York Press, Albany, 2004. 122.

⁸ Hans-Lukas Kieser: *Réformes ottomanes et cohabitation entre chrétiens et Kurdes (1839–1915)*. *Études rurales*, 186. sz. 2010. 43–60.

⁹ Barbara Henning: *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts. Continuity and Change*. Bamberger Orientstudien, Band 13. University of Bamberg Press, Bamberg, 2018. 399–400.

¹⁰ Basile Nikitine: *Les Kurdes. Étude sociologique et historique*. Éditions Aujourd’hui, Plan de La Tour, 1978. 195–196.

¹¹ „Newspapers” szócikk. In: Sebastian Maisel (szerk.): *The Kurds. An Encyclopedia of Life, Culture, and Society*. ABC-CLIO, Santa Barbara, 2018. 168.; Hakan Özüglü: Politics of

Memory: Kurdish Ethnic Identity and the Role of Collective Forgetting. In: Stansfield Shareef (szerk.): *The Kurdish Question Revisited*. i. m. 47–60.

¹² Ferwagner Péter Ákos: Közel-keleti nagyhatalmi érdekek az első világháborúban: titkos szerződések. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 9. évf. (2016), 3–4. sz. 33–52.

¹³ Harry N. Howard: *The Partition of Turkey. A Diplomatic History 1913–1923*. Howar Fertig, New York, 1966. 220–221.

¹⁴ Roger de Gontaut-Biron: *La France et la question de Mossoul*. Société d'Études et d'Informations Économiques, Paris, 1923.

¹⁵ 1913-ban az Egyesült Államok 140-szer annyi kőolajat termelt, mint Perzsia. David Fromkin: *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. Henry Holt, New York, 1989. 29.

¹⁶ William Stivers: *Supremacy and Oil. Irak, Turkey and the Anglo-American World Order 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca, 1982. 90–91.

¹⁷ Hawkar Muheddin Jalil: *The British Administration of South Kurdistan and Local Responses, 1918–1932*. University of Leicester, Leicester, 2017. 47–70.

¹⁸ Közülük 1933-ban, az arabok és az asszírok között kitört összecsapások során sokakat megfogtak mészárolni. 1924 szeptemberében a határ török oldalán élő 8000 nesztorianust Irakba ültették, a helyükre pedig az iraki brit mandátum ellen lázadó kurd törzseket költöztettek eg kevés figyelmet kapó lakosságcsere keretében.

¹⁹ Jordi Tejel: 1920, l'occasion manquée. *L'Histoire*, 429. sz., 2016. november. 44–49.

²⁰ Howard: *The Partition of Turkey*... i. m. 226–227.

²¹ Békeszerződés az Ottomán Birodalommal, Sèvres, 1920. augusztus 10. Lugosi Győz (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest: 2006. 80–87.

²² Jukka Nevakivi: *Britain, France and the Arab Middle East 1914–1920*. The Athlone Press: London, 1969. 175.

²³ 1921. július 9-én kelt feljegyzés a gyarmattügyi miniszternek. Churchill Archive Centre (www.churchillarchive.com), CHAR 17/15.

²⁴ 1921. december 7-i feljegyzés. CHAR 17/15.

²⁵ Churchill 1921. március 16-i távirata a miniszterelnöknek. In: *Conference on Middle Eastern Affairs summoned to meet in Cairo during March 1921, by the Secretary of State for the Colonies. Telegraphic correspondence regarding policy in Mesopotamia, Palestine and Trans-Jordan, and Arabia*. 4. CHAR 17/18.

Tartalom

J. Nagy László: Abdallah Abdel-Ali Al-Naggari: Egyiptomi események a magyar sajtóban (1879–1882). Arabi pasa mozgalma	13
Szilágyi István: A modernizáció és diktatúra: a hibrid posztdemokráciáról A Braziliában alkalmazott gazdaságpolitikai tapasztalatokról	19
Ferwagner Péter Akos: A külföldi autonómia kérdése az első világháború után (1918–1922)	29
Ortutay Katalin: Keresztény szociális mozgalmak a korai kapitalizmusban – Mare Sangnini és a Sillon mozgalma	48
Prantner Zoltán: Dugába dobt: divide et impera! Ali Abdullán Száleh jemeni ex-államfő halála	60
Bencz Krisztián: A franciaországi magyar ellenállók ideológiai háttere és tevékenysége a második világháború során	77
Domonkos Endre: A 2017. október 1-jei függetlenség-napi zász politikai és gazdasági következményei Katalóniában	91
Faust Anita: Identitás – narratíva – legitimitás: szíriai esettanulmány	108
Réti Balázs: A brit haditengerészet Taran szellemi történeti fejlődése (1940)	129
Krajcsir Lukács: „A kommunisták a globalizmus ügynökei és az arab nacionalizmus ellenségei.” – Kommunista üldözés az Egyesült Arab Köztársaságban	148
Kádár József: Az 1950-es évek politikai ártásai Jordániában	166
Nemes Krisztina: Tömegmozgalmak, demokrácia, függetlenség a mai Katalóniában	175
Németh Viktória: Az északi tengeri út megvalósításának várható hatása a Szuezi-csatornára	184
Palotás Zsolt: A tunéziai nemzetállam kialakulása és az oszmán Kormányosság és az Oszmán Birodalom története (1841–1814)	200
Harangi-Tóth Zoltán: Indokína és a mediterránum	209
Nagy Georgina: Az algériai-magyar diplomáciai viszony	229

